

Շուշանիկ ՏԵՐ-ԱԴԱՄՅԱՆ

ԿԵՐՊԱԺԱՄԱՆԱԿԱՅԻՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆՈՒՄ

Հայտնի է, որ ինչպես շատ լեզուներում, գերմաներենում ևս բայական համակարգի դաշտը իրացվում է ժամանակի, եղանակի, դեմքի, թվի և սեռի քերականական կարգերով: Ամեն մի քերականական կարգ աչքի է ընկնում իր դաշտի կառուցվածքային ինքնատիպությամբ՝ իրեն հատուկ միջուկով և միջուկին հարաբերող տարրեր ենթադաշտերով, որոնց միջև առկա են տարաբնույթ, բայց և համակարգված հարաբերություններ: Ենթադաշտերը գետեղվում են դաշտի տարրեր բևեռներում, որոնք միաժամանակորեն հարաբերակցում են ոչ միայն միջուկին, այլև միմյանց¹: Այդպիսի ներքին կապ գոյություն ունի բայի կերպի և ժամանակի, կերպի և սեռի միջև: Խոսելով ժամանակի և կերպի քերականական կարգերի մասին, նշենք, որ առավել հետաքրքրություն են ներկայացնում տվյալ լեզվում ժամանակի և կերպի քերականական իմաստների արտահայտման կաղապարները, սրանց միջև գոյություն ունեցող փոխհարաբերությունը: Ի տարբերություն անգլերենի, որի կերպայնության դաշտի միջուկն իրացվում է կերպի քերականական կարգով, գերմաներենում կերպայնության դաշտի միջուկը դատարկ է մնում²: Կերպայնության դաշտը համալրվում է կերպայնության իմաստի բառային և քերականական միջոցներով, որոնք համակարգայնության շնորհիվ կենտրոնանում են միջուկի շուրջ և շնորհիվ այս հարաբերակցման վերծանում են կերպաժամանակային հարաբերությունները լեզվում: Միջուկում կենտրոնացված է կարգային նշանակությունը, իսկ դաշտի եզրերում՝ ոչ կարգային՝ ածանցյալ նշանակությունները: Ուստի գերմաներենում կերպի կարգը սահմանելիս պետք է նրա կարգային նշանակությունը սահմանել ոչ թե միջուկում, այլև միջուկին առավել մոտ տեղակայված կերպայնություն ներառող ենթադաշտում, որը փաստորեն կարելի է դիտել որպես կերպայնության իմաստային դաշտի պայմանական կենտրոն, և որը բնորոշվում է այլ ենթադաշտերի հետ իր հարաբերություններով:

Այսպիսով, գործելակերպի ենթադաշտի հետ սերտ հարաբերության պատճառով կերպիմաստը հաճախ նույնացվում է բայիմաստի հետ: Իրականում, սակայն, սրանք տարբեր լեզվական երևույթներ են, որոնց տարբերակման հարցում անտեսվում են նրանց հիմքում ընկած տարբերակիչ հատկանիշները, քանի որ երկու դեպքում էլ առկա է գործողության բնույթի հաղորդման գործառույթ: Այստեղից էլ հետևում է կերպի և գործելակերպի նույնացումը³: Ուստի, կերպի՝ որպես կերպայնության հատկանիշի հիմնական միջոցի ուսումնասիրության ժամանակ, անհրաժեշտ է սահմանազատել կերպ (Aspekt) և գործելակերպ (Aktionsart) հասկացությունները, որոնք ներկայանում են որպես ժամանակի հետ սերտորեն առնչվող լեզվական իրողություններ: Կերպը բնորոշվում է որպես վիճակի ներքին ժամանակային բաղկացուցիչ: Կերպը չի վերաբերում խոսքի պահի մեկ այլ ժամանակային կետի նկատմամբ գործողության կամ եղելության հարաբերությանը, այլ այն ներկայացնում է վիճակի ներքին ժամանակային բովանդակությունը:

Գործելակերպի տակ ենթադրվում է բայիմաստին ներհատուկ ժամանակային կառույց: Գործելակերպի արտահայտած ժամանակային կառույցը պայմանավորված է բայի բառային նշանակությամբ, մինչդեռ կերպը ձևաբանորեն է կցվում բային: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է տերմինաբանորեն տարանջատել ձևաբանական կերպ և բառային գործելակերպ հասկացությունները:

Բայական ձևաբանական կերպը սերտ միասնության մեջ է գտնվում ժամանակի կարգի հետ: Ավանդական քերականական տերմինաբանությունը դեռ հստակորեն չի տարանջատել այս երկու հասկացությունները, ինչը երբեմն կարող է հանգեցնել դրանց

¹ Ա. Հ. Վ. հ. ա. ն. ի. ս. յ. ա. ն, *Կերպի քերականական կարգ, Եր., 1992, էջ 11:*

² Նույնը:

³ *J. E. r. b. e. n., Deutsche Grammatik, Max Hueber Verlag, M. B. n. c. h. e. n., 1972, s. 100:*

ձուլմանը: Ինչևէ, շատ վարկածներով կերպը և ժամանակը նույնացվում են, սակայն անհրաժեշտություն կա առավել համակարգված կերպով քննության ենթարկել կերպի և ժամանակի միջև գոյություն ունեցող սերտ կապը, ինչը չի կարող պատճառ հանդիսանալ դրանց նույնացման համար: Այլապես դա կնշանակեր տվյալ քերականական կարգի գործառնության արհեստական կցում ժամանակի քերականական կարգին:

Կերպի և ժամանակի միջև գոյություն ունեցող հետաքրքիր կապերից մեկը բացահայտվում է այն դեպքում, երբ կերպային հակադրությունը սահմանափակվում է մեկ ժամանակով (երբեմն հնարավոր է նաև մեկից ավել ժամանակներով): Ասվածը պարզ դարձնելու համար նշենք, որ կերպային իմաստի բացահայտման նպատակով պետք է քննության ենթարկել ժամանակային ձևերն ըստ իրենց խոսքում իրացման հնարավորությունների՝ առաջնային և երկրորդային իմաստների, ինչը հնարավորություն է տալիս առավել հստակորեն բացահայտել կերպային դրսևորումները: Գերմաներենում (ինչպես և հայերենում) ներկա ժամանակը կիրառվում է հիմնականում մկարագրելու, բնութագրելու, խոսքի պահի արդիական լեզվական իրողության արձանագրման գործառնությամբ՝ իրացվելով որպես անկատար կերպային արտահայտություն: Ժամանակի համակարգում միակ ժամանակային ձևը, որն առավել հաճախ է իրացվում կերպային իմաստի արտահայտման ժամանակ, անցյալ ժամանակն է: Անցյալ ժամանակը գերմաներենում ներկայացվում է 3 ժամանակային ձևերով՝ Präteritum (անցյալ կատարյալ և անցյալ անկատար), Perfekt (վաղակատար ներկա) և Plusquamperfekt (վաղակատար անցյալ):

Կերպաժամանակային փոխհարաբերության հարցի ուսումնասիրության տեսակետից հիմնական հետաքրքրություն ներկայացնում են Präteritum և Perfekt ձևերը, որոնք բայի հարացույցում հակադրություն չեն կազմում, դրանց միջև տարբերակիչ կարգային նշանակություն գոյություն չունի: Հոմանիչ հանդիսացող այս երկու ժամանակային ձևերի տարբերակված կիրառության հիմքում որոշ քերականներ դնում են կերպիմաստը՝ մի դեպքում Perfekt-ը (վաղակատար) դիտելով որպես կերպ, մի այլ դեպքում՝ որպես ժամանակային կառույց⁴: Մինչդեռ կերպը չի կարող դիտվել ժամանակից անկախ, այն ներկայացնում է ժամանակային և կերպային հարաբերություն:

Präteritum ժամանակային ձևը գերմաներենում հանդես է գալիս որպես հայերենի անցյալ կատարյալ և անցյալ անկատար ժամանակային ձևերի հոմանիշ, որի կերպային վերաբերությունը խոսքում կոնկրետացվում է բառային միջոցների հավելումով: Սույն ժամանակային ձևերի արտահայտած իմաստային դրսևորումները գերմաներենում (կերպիմաստ, գործողության բնույթի իմաստ) լիովին կախվածության մեջ են համատեքստից և բացահայտվում են բացառապես լեզվական միջոցների առկայության պայմաններում, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս տարբերակել գործողության բնույթը՝ կատարյալ կամ անկատար կերպային հատկանիշի վերաբերությամբ, ինչպես օրինակ՝

Als ich ankam, kochte sie Kaffee.

Երբ ես ներս մտա, նա սուրճ էր եփում / եփեց:

Այս տիպի նախադասությունները գերմաներենում կարող են ցուցաբերել բազմիմաստություն: Կարող է նշանակել, որ սուրճի եփելը ներս մտնելու պահին արդեն ընթացքի մեջ էր, կարելի է նաև ենթադրել, որ այն տեղի է ունենում ներս մտնելու արդյունքում: Այս դեպքում, սակայն, ցանկալի է բառային առկայացուցիչների ներգրավումը, որոնք բայի արտահայտած կերպիմաստը հստակեցնում են կատարյալ-անկատար կերպի սահմաններում:

Als ich ankam, kochte sie gerade Kaffee.

Երբ ես ներս մտա, նա հենց այդ ժամանակ սուրճ էր եփում:

Als ich ankam, kochte sie sofort Kaffee.

Երբ ես ներս մտա, նա անմիջապես սուրճ եփեց:

Առաջին դեպքում գործ ունենք անկատար, ընթացքի մեջ գտնվող գործողության հետ, որի ավարտը, սակայն, ակնհայտ չէ: Երկրորդ դեպքում՝ մի գործողության,

⁴ O. Moskalskaja, *Grammatik der Deutschen Gegenwartssprache*, Moskau, 1975, s. 105:

որը տեղի է ունենում մեկ այլ գործողության հետևանքով, որի ավարտն ակնհայտ է: Մի դեպքում առկա է անկատար, մյուս դեպքում՝ կատարյալ կերպիմաստ :

Ինչ վերաբերում է Perfekt ժամանակային ձևին, ապա հարկ է նշել, որ այս ժամանակային ձևը խիստ իրարամերժ մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս իր երկակի բնույթի պատճառով՝ հանդես գալով մեկ որպես բացարձակ, մեկ որպես հարաբերական ժամանակային ձև: Այն նշում է գործողության համար ավարտվածության, կատարյալ վիճակի գաղափար: Երբեմն կոչվում է նաև կատարյալ բայաձև՝ որտեղ գործողության ավարտվածության, կատարյալության հատկանիշն արտահայտվում է Partizip 2-ով և կապվում ներկայի հետ օժանդակ բայի ներկա ժամանակով՝ արտահայտելով հարաբերություն ներկա վիճակի և անցյալի միջև:

Gestern hat es geregnet , der Boden ist noch nass.

Սակայն Perfekt ժամանակաձևի կապը ներկայի հետ այնքան աննշան է, որ այն թույլ է տալիս համապատասխան համատեքստի առկայության պայմաններում վաղակատարը տեղակայել անցյալի եզրում՝ փոխարինելով անցյալ կատարյալին: Auch ich habe den Wert der Zeit einst überschätzt, darum wollte ich 100 Jahre alt werden.

Մինչդեռ անցյալ կատարյալի դեպքում տվյալ կապը ներկայի հետ լրիվ խզվում է՝ ներկայանալով բացառապես անցյալի եզրում տեղակայված բայաձև, որը պարտադիր կերպով հարաբերում է անցյալի ժամանակային կենտրոնի հետ: Ժամանակակից Perfekt ժամանակային ձևի այս առանձնահատկությունը կապված է որոշակի ձևով նրա հետևանքային նշանակության հետ: Ընդ որում, հետևանքայնությունը հանդես է գալիս որպես Perfekt –ի նշանակության շարահյուսական նրբերանգներից մեկն այն դեպքում, երբ դրա համար առկա է համապատասխան համատեքստ.

"Du bist verwegen, Philinie !" rief sie aus, " Ich habe dich verzogen."

Perfekt-ը նաև կարող է արտահայտել գործողություն, որը չի նշում ներկայի վերաբերություն՝ հանդես գալով որպես բացարձակ անցյալ ժամանակային ձև, ինչպես այսպես կոչված՝ Schlussperfekt-ի դեպքում, օրինակ՝ " Handwerker trugen ihn. kein Geistlicher hat ihn begleitet."

Լեզվական փաստերի համադրումը Perfekt-ի ուսումնասիրության ժամանակ հանգեցնում է այն իրողությանը, որ հնարավոր չէ հստակ տարանջատել կերպի և ժամանակի սահմանները սույն ժամանակաձևի մեջ: Այն իր մեջ ներառում է կերպային և ժամանակային տարրեր՝ ներկայանալով որպես կերպաժամանակային ձև, որում միափոխված արտահայտություն են գտնում թե՛ ժամանակի, թե՛ կերպի դրսևորումները: Անցում կատարելով Plusquamperfekt–ին՝ հարկ է նշել, որ այն հանդես է գալիս բացառապես որպես բացարձակ ժամանակային ձև: Ի տարբերություն, սակայն, Perfekt–ի՝ նրա բացարձակ նշանակությունը խիստ սահմանափակ է: Plusquamperfekt–ի գործառույթն է անցյալի այնպիսի գործողության, եղելության հաղորդումը որպես ավարտված կատարված գործողության, որը նախորդում է անցյալի մեկ այլ գործողության, եղելության, այսինքն՝ արտահայտում է նախաժամանակյա գործողության իմաստ:

Weil Paul das Büro verlassen hatte, kam ich nicht hinein.

Անցյալին նախորդող ժամանակը արտահայտվում է haben և sein օժանդակ բայերի միջոցով և Partizip 2 հարակատար բաղադրիչով, որը պահպանում է նախաժամանակայնության այն ընդհանուր իմաստը, ինչը առկա է Perfekt-ի դեպքում:

Սույն ժամանակաձևի ձևաբանական և իմաստային առանձնահատկությունների նկարագրությունը լիովին բացահայտում է տվյալ ժամանակաձևի տիպաբանական բնութագիրը: Խոսելով, սակայն, դրա գործառույթային առանձնահատկություններից՝ հարկ է նշել, որ այն գործածվում է այնպիսի նախադասություններում, երբ գործողությունների հաջորդականությունը չի համապատասխանում իրականությանը կամ հաղորդվում է ավելի վաղ կատարված գործողությունների մասին ավելի ուշ կատարվածներից հետո, ինչպես ներկայացված է ստորև բերված օրինակում.

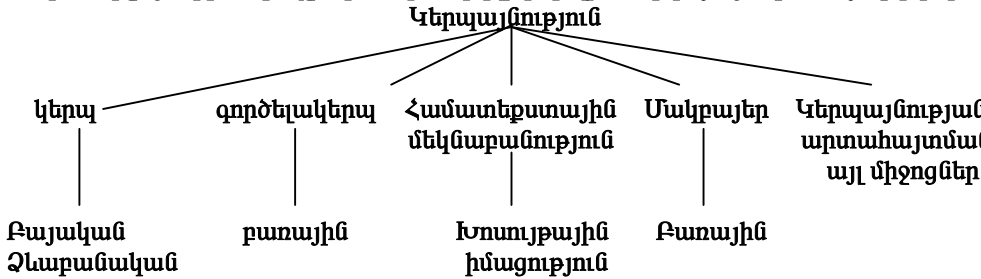
Seit manchem Jahr hatten die Buddenbrocks sich der weiteren sommerlichen Reisen entwöhnt, die ehemals üblich gewesen waren ...

Այն կարող է նաև գործածվել Präteritum–ի փոխարեն՝ տեղափոխվելով էպիկական պատմվածքի ոլորտ՝ չնշելով նախաժամանակյա գործողության իմաստ.

“Senator Buddenbrock war an einem Zahne gestorben”, hieß es in der Stadt.

Այսպես, ժամանակային ձևերի առավել հանգամանալի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գերմաներենում ժամանակային ձևերը ընդհանուր առմամբ կերպի նկատմամբ չեզոք են: Մակայն դրանց քննությունը շարակարգային առանցքում թույլ է տալիս բացահայտել գերմաներենի ժամանակային ձևերի՝ իրենց համար ոչ հատկանշական կերպային դրսևորումները:

Այսպիսով, կերպայնության իմաստային դաշտը կազմող բառային և քերականական միջոցների ամբողջական պատկերը կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

Կերպայնության դաշտը ներառող վերը նշված միջոցների թվում կարևորվում է նաև բայական նախածանցների դերը, որոնց հավելումով բայական կերպի նկատմամբ չեզոք բայերը ձևեր են բերում որոշակի կերպիմաստ, ինչպես օրինակ՝ trinken և auf-trinken, kämpfen և erkämpfen: Առաջին դեպքում trinken նշանակում է պարզապես խմել, auf-trinken սակայն՝ մինչև վերջ խմել, այսինքն՝ auf-նախածանցի հավելումով բայը ձևեր է բերում գործողության ավարտվածության իմաստ, ինչպես օրինակ՝

Die Partisanen kämpften für den Frieden ihres Landes.

Die Partisanen erkämpften den Frieden ihres Landes.

Առաջին դեպքում նշվում է պարզապես բայական գործողություն՝ առանց գործողության ելքի վերաբերյալ որևէ ակնարկի: Երկրորդ դեպքում, սակայն, հաղորդվում է պայքարելու գործողության հաջողությամբ պսակված ավարտի մասին: Այս դեպքում կերպը հանդես է գալիս որպես զուտ ձևակազմական երևույթ:

Գերմաներենում կերպայնության իմաստի արտահայտման միջոցները բազմազան են, այնուամենայնիվ, պարզ է, որ նախադասության կերպային կենտրոնը բայն է, որը կերպային տեսակետից իրական գնահատականը ստանում է միայն համապատասխան համատեքստի առկայության պայմաններում, ամբողջական նախադասության ներծավված մեջ՝ ներգրավելով բառային և շարահյուսական գործոնների ամբողջությունը, որոնց ազդեցությամբ է միայն հնարավոր որոշակի կերպիմաստի դրսևորում: Այս ամենը հնարավորություն է տալիս կերպի կարգը գերմաներենում դիտել որպես բառային քերականական կարգ:

ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДОВРЕМЕННЫХ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ В НЕМЕЦКОМ

___ Резюме ___

___ III. Тер-Адамян ___

В этой статье обсуждаются видовременные взаимосвязи в немецком языке. Семантическое поле глагола в немецком языке реализуется грамматическими категориями времени, числа, лица, залога. В современной немецкой грамматике обсуждается также понятие „вид“. Категория вида состоит в тесной взаимосвязи с грамматической категорией времени. Для выражения данных грамматических значений важны в немецком языке не только грамматические, но и лексические средства. И так, категория вида в немецком языке характеризуется как лексико-грамматическая категория. Анализ данных грамматических категорий на основе сопоставлений грамматического материала в немецком языке определяет типологические характеристики данных глагольных категорий.